

УВОДЗІНЫ

У 1959 г. выйшаў з друку складзены мною «Дыялектны слоўнік» (Выдавецтва Акадэміі навук БССР, Мінск, 1959, стар. 230). Станоўчая ацэнка «Дыялектнага слоўніка» ў перыядычным друку¹ садзейнічала выданню гэтага выпуску, які будзе лічыцца другім выпускам.

Сюды ўвайшла частка лексічнага матэрыялу, сабранага за пасляваенныя гады галоўным чынам на Глушчыне²—у вёсках Глускага раёна Магілёўскай вобласці.

У апошні час прыкметна ажывілася збіранне беларускай дыялектнай лексікі. Побач з навуковымі супрацоўнікамі Інстытута мовазнаў-

¹ Д. Б у г а ё ў, А. Б а х а н ь к о ў. Характэрна народнага слова («Літаратура і мастацтва» ад 15 ліпеня 1959 г.); А. К л а ч к о. Скарбы народнай творчасці («Звязда» ад 26 ліпеня 1959 г.); М. М а л о ч к а. Дыялектны слоўнік («Беларусь», 1959, № 9); М. Б а з а р э в і ч. Невычэрпныя скарбы народныя («Малодосць», 1959, № 12).

² Значная частка слоў з паметкаю «Глуск» запісана ў Глуску, але не ад ураджэнцаў гэтага гарадскога па-сёлка.

ства імя Якуба Коласа Акадэміі навук БССР і педагогічных інстытутаў рэспублікі старанна і настойліва працуюць студэнты Мінскага, Магілёўскага і іншых педагогічных інстытутаў¹. У сувязі з гэтым хочацца звярнуць увагу на некаторыя бакі збіральніцкай дзейнасці і працы.

1. Гэта, перш за ўсё,—увага блізказначным словам, так званым сінонімам, таму невычэрпнаму багаццю, без збірання, авалодання і выкарыстання якога не можа паспяхова развівацца наша літаратурная мова.

Не паддаючыся спакусе разважаць пра сінаніміку, пра характар сінонімаў і іх класіфікацыю, маю намер паказаць багацце сінанімікі ў жывой народна-дыялектнай мове на канкрэтных прыкладах, выкарыстоўваючы свае ўласныя назіранні толькі з адной вёскі — Клетнае Глускага раёна.

Да слова **злавіць** (вудачкаю рыбу) я занатаваў цэлае гняздо (карыстаючыся лексікаю вывучанага дыялекту—«цэлае кôдло») блізказначных слоў, або сінонімаў. Вось яны:

---

¹ Я знаёміўся з вынікамі працы некаторых студэнтаў Мінскага педагогічнага інстытута імя А. М. Горскага. Толькі за адзін 1959 г. студэнт V курса гістарычна-філалагічнага факультэта Станіслаў Зубрыцкі сабраў у Бягомлі і яго ваколіцах каля 1000 слоў і палавіну іх растлумачыў; студэнт IV курса Віктар Бекіш сабраў і растлумачыў каля 400 слоў. Цікавую картатэку маюць студэнты Георг Варава, Мікалай Гуліцкі, Мікалай Кулеўскі. Багаты і каштоўны матэрыял сабраў у вёсках Парыцкага раёна выпускнік Мінскага педагогічнага інстытута імя А. М. Горскага Сяргей Прач.

злавіць¹: два самкі *злавілі*;

улавіць: Сынклѣцін (сын) *улавіў* акуня мо на цѣлае кіло;

вывудзіць: За раницу нічога ні *вывудзіў*, а ўдзень даёнку плотак;

выкінуць: *выкінуў* плотачку; *найкідваў* (плотак, акунёў) гладышку;

выцягнуць: На яме Радкѣвічаў (сын) *выцяг* язя;

выдубіць: Такі акунь, што чуць *выдубіў*;

высцѣбнуць: *высцѣбнуў* п[е]чкўрыка;

выхапіць: На такую тѣняньку (вудачку) да такога (вялікага акуня) *выхапіў*.

Багата сінонімаў і сінанімічных выказаў да слова **гаварыць**. Прывяду іх без ілюстрацыі прыкладамі: *гаварыць*², *барабаниць*, *баяць*, *бурчаць*, *бубніць*, *вѣрзці*, *гаманіць*, *гарадзіць*, *гергетаць*, *гѣмзаць*, *джвѣнькаць*, *дзюдзіюкаць*, *казачь*, *лапатаць*, *ляскатаць*, *малоць*, *мармытаць*, *плѣсці*, *плявўзгаць*, *пляскаць*, *пляскаць*, *прастарэкаваць*, *раздабарваць*, *рэзаць*, *сѣкчы*, *тарабаниць*, *тарахцѣць*, *часачь*, *чаўпці*, *швѣркаць*, *шчабятачь*; *абмывачь* *языком* (*языкамі*), *бара-*

¹ Словы ў гэтай і іншых групах сінонімаў запісаны па арфаграфічных нормах напісання.

² Прыводзячы гэту і іншыя групы сінонімаў, я не прытрымліваюся погляду тых лінгвістаў, якія лічаць, напрыклад, што дзеясловы **ісці** і **плесціся** не з'яўляюцца сінонімамі. Гл., напрыклад, В. Н. Ключева ў працы «Краткий словарь синонимов русского языка» (Дзяржаўнае вучэбна-педагагічнае выдавецтва Міністэрства асветы РСФСР, Масква, 1956): «... **идти** и **плестись** не синонимы, потому что **плестись**—идти с трудом; или **работать** и **корпеть** не синонимы, потому что **корпеть**—работать с усилием, не получая радости от работы» (стар. 8).

ба́ніць языко́м (языка́мі), бурча́ць пад но́с, ваду́ ў сту́пе таі́чы, закіда́ць сло́ва, звані́ць языко́м, зу́бы загаво́рваць, ля́паць языко́м, ма́лоць языко́м, пераліва́ць з пу́стога ў па́рожняе, тараба́ніць языко́м, часа́ць языко́м, язы́к распу́скаць.

У адным гняздзе словы:

хлусі́ць, браха́ць, выдумля́ць, ма́ніць, няпра́ўду каза́ць (гавары́ць), плёткі плэ́сці;

збу́дава́ць (хату, хлеў), адгру́каць, вы́ліць, зля́піць, змайстрава́ць, зра́біць, пабудова́ць;

паду́жаць (перамагчы ў барука́нні), аблажы́ць, бра́знуць, гра́кнуць, пабо́раць, павалі́ць, пля́снуць, улажы́ць, чмя́кнуць;

кава́лачак (сала, мяса), драбо́к (драбі́нка, драбі́начка), кру́пінка (кру́піначка), крыша́н (крыша́но́к, крыша́но́чак), кусо́чак;

гу́шкаца, го́дкаца, гутата́ца, калыха́ца, люля́ца;

э́сці, ло́паць, ма́лоць, пе́рці, пуга́ць, се́рбаць, трубі́ць, хлё́баць, це́рці;

Трэба сказаць, што ў некаторых вучэбных дапаможніках, надрукаваных у апошнія дзесяцігоддзі, няправільна акрэслена паняцце сіноніма: быццам бы сінонімы—гэта розныя па гучанню (гукавому складу), але аднолькавыя па значэнню словы.

Сінонімы—гэта блізкія па значэнню (блізказначныя) словы, але адрозныя па гучанню, напрыклад: *здага́длівы і кэ́млівы, сме́лы і адва́жны, сму́так, журба́ і туга́, запіса́ць і занатава́ць, маладзі́ца і малада́я кабе́та, ра́дзіма́ і бацька́ўшчына, бацька́ўшчына і родны́ край, ісці́ і кро́чыць.*

Ёсць і адназначныя сінонімы, гэта значыць такія, якія маюць адно значэнне. Але яны непашыраныя. Гэта, напрыклад, *сухо́ты і туберкулё́з* (другое слова—запазычанае), *вельмі́ і ду́жа.*

в́ыцяць (ударыць), **в́ытнуць**, **агрэць**, **апераза́ць**, **апляв́ушыць**, **ба́хнуць**, **бра́знуць**, **глуша́нуць**, **гне́нуць**, **жа́рнуць**, **жа́хнуць**, **загрэць**, **кухтальну́ць**, **лузану́ць**, **лупану́ць**, **лупцану́ць**, **малатну́ць**, **марскану́ць**, **паласну́ць**, **па́льнуць**, **пацягну́ць**, **пекану́ць**, **перацягну́ць**, **пля́снуць**, **прысква́рыць**, **пы́льнуць**, **прывары́ць**, **рэ́знуць**, **секану́ць**, **сту́кнуць**, **сцебану́ць**, **сце́бнуць**, **таўхну́ць**, **трэ́снуць**, **увалі́ць**, **увары́ць**, **у́грэць**, **укро́іць**, **укі́нуць**, **улі́ць** (дубцом, пугаю), **упе́рыць**, **урэ́заць**, **цо́пнуць**, **часану́ць**, **шлэ́гнуць**, **шпульну́ць**, **даць апляв́уху**, **даць грымака́**, **даць дубца́**, **даць кія**, **даць кухталя́**, **даць лупцо́ўкі**, **даць пугі**, **даць рэ́меня**, **заехаць на ка́рку** (па шыі), **памáцаць рэ́бры**, **перабра́ць рэ́бры**, **пачастава́ць дубцо́м** (кіем, пугаю), **уляпи́ць апляв́уху**, **усы́паць на пе́ршае чысло́**.

2. Словаўтварэнне ў народна-дыялектнай мове і багатае і выключна цікавае (даводзіцца толькі шкадаваць, што за апошнія дзесяцігоддзі нават не зроблена спробы апісання і даследавання яго). Спыню ўвагу чытача і даследчыка на некаторых прыкладах. На Глушчыне мною запісана слова **маява́ць**. Яго значэнне—святкаваць Першамай. Коранем яго з'явілася слова **май**, словаўтваральная мадэль—вядомая і добра знаёмая: **святкава́ць** (свята), **бедава́ць** (бяда), **гарава́ць** (гора), **каласава́ць** (колас), **галасава́ць** (голос). Па ўзору і тыпу прыведзеных слоў утварылася і **мај-ава́ць**.

Побач з **дачка́** (на матэрыяле толькі вёскі Клетнае) ужываюцца шматлікія памяншальна-ласкальныя ці ласкальныя формы (словы): **до́-**

ня, дoнька, дoнячка, дoчачка, дачушка, дачушачка, маё дзёткі, маё дзётачкі (аднолькава пры звароце ці да дачкі, ці да сына).

Можна набраць цэлую групу новых слоў з суфіксам **-шчык** тыпу *кіншчык, здымшчык, кааперацыйшчык*, якія паявіліся ўжо ў наш час.

Вельмі цікава і важна, вывучаючы словаўтварэнне, звярнуць увагу на тыя новаўтварэнні слоў, якія паяўляюцца ў народна-дыялектнай мове.

3. Хочацца звярнуць увагу збіральнікаў (лінгвістаў, фалькларыстаў, этнографістаў) на неабходнасць занатоўвання прыказак, фразеалагізмаў і прыгаворак, звязаных з геаграфічнымі, тапанімічнымі назвамі. Іх (тыпу: *У Слуцку ўсё па-людску; Смаргонская акадэмія; Баброўня нікому няроўня; У Крупках няма круп*) вельмі багата. Частка іх падмечана і надрукавана ў дарэвалюцыйных зборніках (параўнальна больш іх у IV томе «Людз беларускага» М. Федароўскага¹).

На маё меркаванне, варта сабраць і выдаць некалькі зборнікаў такіх выслоўяў. Гэта—дзівосны матэрыял не толькі для парэміялогіі і лінгвістыкі, а таксама для этнаграфіі, гісторыі. Збіраючы выразы тыпу *Баброўня нікому няроўня*, абавязкова трэба занатоўваць і друкаваць тлумачэнні такіх выказаў, іх паходжанне і ўзнікненне. Напрыклад, тое ж *Баброўня нікому няроўня*. У Свідзельскім раёне ёсць вёска Баброўня. Там я і пачуў гэты выраз. Узнікненне яго,

---

¹ Michał Fiederski. Lud białoruski na Rusi litewskiej, t. IV, Warszawa, 1935.

як растлумачылі мне, звязана з тым, што вёска Баброўня мае лепшыя прыродныя ўмовы, чым суседнія вёскі, што ў Баброўні жылі (матэрыяльна) лепш, чым у суседніх вёсках. І сэнс і паходжанне, такім чынам, зразумелыя.

* * *

Як і ў выпуску 1959 г., да слоў, запісаных у Глускім раёне, часам прыводзяцца словы з розных раёнаў Беларусі (Карэліцкага, Маладзечанскага, Полацкага, Жалудоцкага і іншых). Частка такіх слоў заўважана і запісана мною (галоўным чынам у Мінскім і Маладзечанскім раёнах), другая ж частка—паведамлена калегамі, сябрамі, студэнтамі, аспірантамі.

Выказваю самую шчырую падзяку Уладзіміру Калесніку (Брэсцкі педінстытут), Леаніду Царанкову (Вучэбна-педагагічнае выдавецтва БССР), Антосю Рагойшу (Гродзенскі педінстытут), пісьменнікам Янку Брылю і Рыгору Шкрабу, Эдуарду Янкоўскаму (пас. Янкі Купалы Глускага раёна), Арцёму Баханькову, Еўдакіі Кавалёвай, Ніне Самойле, Марыі Смаршчок, Мікалаю Васілеўскаму (аспіранты Мінскага педінстытута), Сяргею Прачу (г. п. Парычы), якія паведамілі словы, уключаныя ў выпуск 1959 г. ці ў гэты выпуск, з розных мясцін Беларусі. Слоў-паралелей у выпуску 1959 г. 109, з іх падказана, гэта значыць сабрана не мною,—41; у другім выпуску 176; з іх падказана, гэта значыць сабрана не мною,—119.

Як і ў выпуску 1959 г., тут прыводзяцца прыказкі, прымаўкі, фразеалагічныя спалучэн-

ні. Пры ўключэнні іх у слоўнік я не звяртаў увагі на тое, ці з'яўляецца запісанае выслоўе вузка мясцовым або агульнанародным, і падаваў усё, што па парадку знаходзіў у сваіх палявых запісах. Сюды трапілі не толькі прыказкі, прымаўкі, фразеалагічныя спалучэнні, а і іншыя ўстойлівыя выслоўі. Так, напрыклад, падаецца: *Андрэй, не дурэй, не дзярбі сарóчки: не тЫ праў, не тЫ ткаў, не тваé работкі; Вазьмі акра́йчык, каб быў хлóпчык Мікала́йчык*. Выразы такога роду маюць у народзе трапную і дакладную назву—прыгавóрка¹.

---

¹ Мне здаецца, што слова прыгавóрка варта ўжываць як навуковы тэрмін: ён і агульнавядомы, і дакладны, і нешматзначны.